

Tidinge

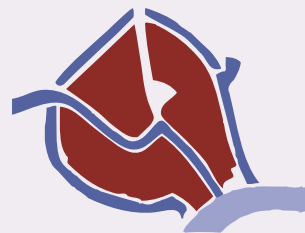
VAN DIE GOUDE

Speciale editie van Tidinge van
Die Goude over de tentoonstelling
van Museum Gouda en de
Sint-Janskerk:
Beleef het Wonder van Gouda

beleef
het **Wonder**
van **Gouda**



Tidinge



GEZAMENLIJKE PUBLICATIE VAN:



Museum Gouda

Sint-Janskerk Gouda

Historische Vereniging Die Goude

redactie: **Henny van Dolder-de Wit**, dr. **Paul H.A.M. Abels**, dr. **Tom Hage**, mr. **Cor Revet**, dr. **Christiaan van der Spek**, drs. **Paul van Horsen** (hoofdredacteur)

tekstredactie: drs. **Kenny Louwen**, drs. **Jean-Philippe van der Zwaluw**

Met dank aan de medewerkers van: **Streekarchief Midden-Holland (SAMH)** en **Museum Gouda**

fotobewerking: **Rinus Lasschuyt**

e-mail: redactie-tidinge@diegoude.nl

secretariaat van die Goude:

Postbus 307 – 2800 AH Gouda

ontwerp en opmaak:

Peterpaul Kloosterman, Gouda (www.2pk.nl)

drukkerij: **Quadraat Grafimedia BV, Oud-Beijerland**

ISSN: **0168-0498**

Lid worden van Historische Vereniging Die Goude? Het lidmaatschap kost 28 euro voor particulieren en bedrijven. U kunt zich opgeven via onze website www.diegoude.nl

www.beleefhetwondervangouda.nl

Voorwoord

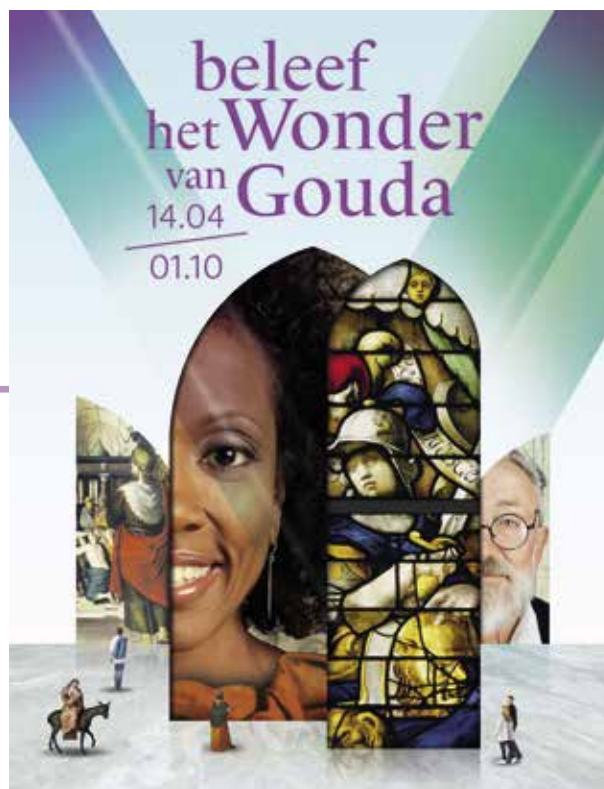
Ingmar Reesing

Bewaard om door te geven

In 2022 viert Gouda op grootse wijze dat het 750 jaar geleden stadsrechten kreeg. In het kader van dit feestjaar organiseren Museum Gouda en Sint-Janskerk Gouda samen de tentoonstelling *Beleef het Wonder van Gouda*. Na 450 jaar keren de monumentale altaarstukken van het museum voor even terug naar de plek waar zij ooit stonden. De bezoekers van de tentoonstelling worden mee teruggenomen naar het jaar 1570, twee jaar voor de overgang naar het protestantisme. In de nog maar net herbouwde Sint-Jan stonden toen meer dan 50 altaren, de beglazingscampagne kwam op stoom, er werden dagelijks meerdere missen gevierd en het was er vol van activiteiten. De langste kerk van Nederland was hèt religieuze en sociale middelpunt van de stad.

In de kapel van Museum Gouda zullen de metershoge cartons van de Goudse Glazen getoond worden. Deze levensgrote werktekeningen zijn van buitengewone kunst-historische waarde en geven een prachtig beeld van de bewogen geschiedenis van Gouda en de Nederlanden in de tweede helft van de 16e eeuw.

Aan de tentoonstelling *Beleef het Wonder van Gouda* is veel onderzoek voorafgegaan. Verschillende onderzoekers hebben zich toegelegd op de altaarstukken, de Goudse Glazen, cartons en de dagelijkse kerkpraktijk. Vaak kregen zij hulp van verschillende specialisten en Gouwenaars zoals de vrijwilligers van Gouda op Schrift en het Streekarchief Midden-Holland. Dit onderzoek heeft zijn weerslag in de tentoonstelling gekregen, maar ook in deze speciale uitgave van *Tidinge van Die Goude*, het tijdschrift van Historische Vereniging Die Goude.



In deze publicatie reconstrueert Koen Goudriaan, kenner van de Goudse geschiedenis, aan de hand van de kerkrekeningen van de Sint-Jan het kerkelijk jaar 1570. Een bijzonder inzicht in wat zich in de kerk en iedere dag op de kerkvloer afspeelde. Nadia Groeneveld-Baadj beschrijft de dubbelzijdige altaarstukken van Pieter Pourbus en Pieter Pietersz. Waarom zijn deze panelen aan twee zijden beschilderd en hoe fungeerden zij in de kerk? Historicus Tom Hage laat ons zien met welke religieuze én politieke bedoelingen de levensgrote cartons zijn vervaardigd. Specialist op het gebied van de Goudse Glazen, Xander van Eck, werpt een nieuw licht op de beglazingscampagne in de periode na de verwoestende brand van 1552.

Dat de altaarstukken, cartons en de gebrandschilderde glazen de religieus en politiek onrustige periode in de late 16e eeuw hebben overleefd is met een recht een wonder te noemen. Het is voor Nederland uniek religieus erfgoed dat is bewaard om door te geven aan de generaties na ons.

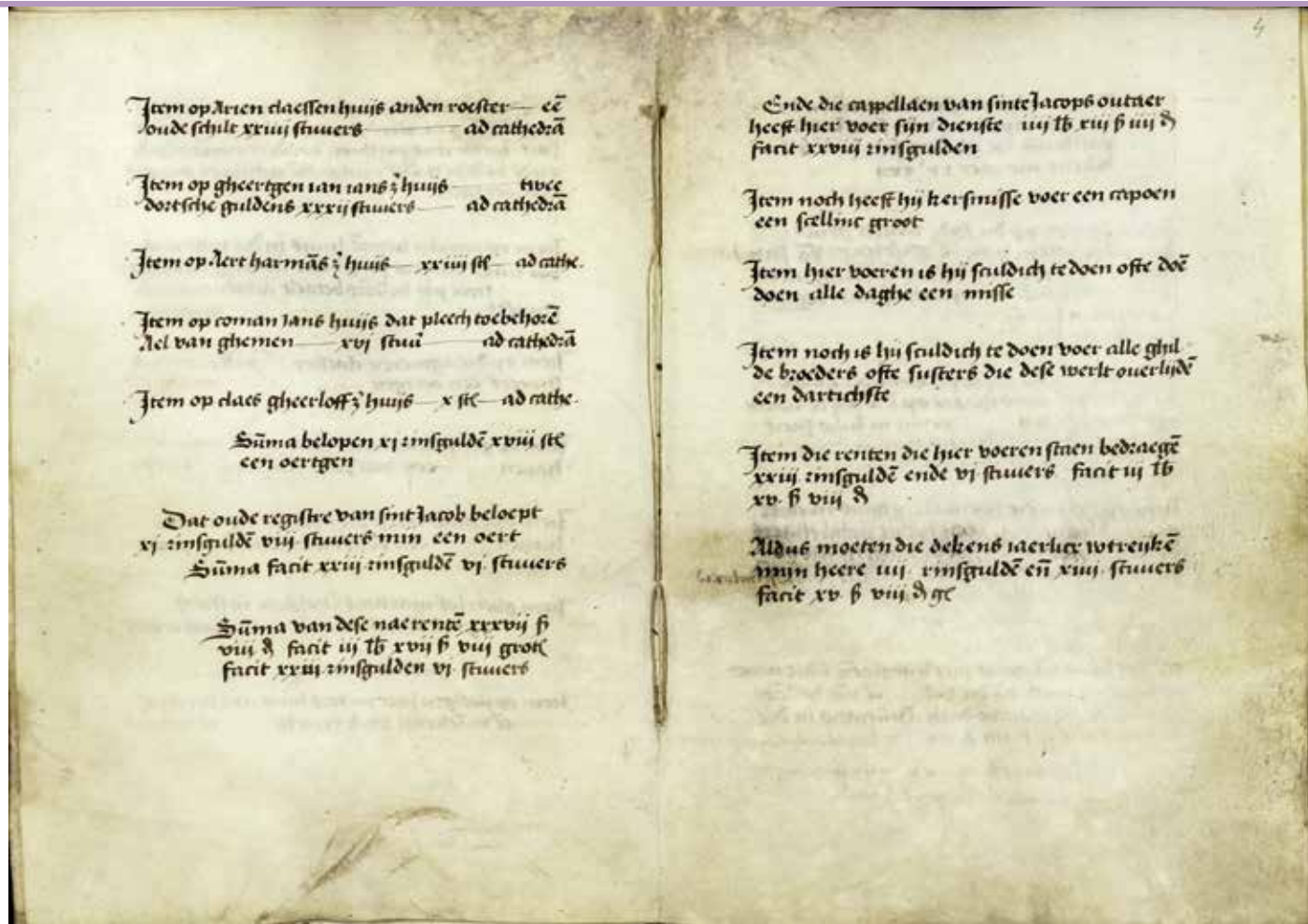
Veel leesplezier!

Viering en prediking in de Sint-Janskerk tot 1572

Koen Goudriaan

4

Beleef het Wonder van Gouda



Register van het Jacobsaltaar (SAMH, Leprooshuis inv. 38a p. 6/7)

Twee kanten van dezelfde medaille: dubbelzijdige altaarstukken van Pieter Pietersz. en Pieter Pourbus in Museum Gouda

Nadia Groeneveld-Baadj

Van de vijf bekende overgebleven altaarstukken uit de Sint-Janskerk hebben twee panelen een hoogst ongebruikelijk kenmerk. Het martelaarschap van Petrus en Paulus van Pieter Pietersz. en het zogenoemde 'Hubertus-altaarstuk' van Pieter Pourbus zijn niet aan één maar aan beide zijden beschilderd. De atypische verschijningsvorm roept tal van vragen op over hun oorspronkelijke vorm en hun functie. In hoeverre waren de schilderijen op de achterzijde in de 16e eeuw zichtbaar voor kerkgangers? Wat is de relatie tussen de onderwerpen op voor- en achterzijde van het paneel? Zijn beide zijden door dezelfde schilder en in dezelfde periode beschilderd?

Ter voorbereiding op de tentoonstelling *Beleef het Wonder van Gouda* hebben we deze vragen in een kunsthistorische context onderzocht, wat nieuwe inzichten heeft opgeleverd in de productie, vorm en functie van beide altaarstukken in de laatste decennia van de 16e eeuw.

In het bijzonder stellen we met dit onderzoek de oorspronkelijke verschijningsvorm van de altaarstukken aan de orde. Tot nu toe heeft men op grond van de afmetingen en het onderwerp algemeen aangenomen dat de panelen van Pietersz. en Pourbus oorspronkelijk midden-



Pieter Pietersz., *Martelaarsdood van Petrus en Paulus*, 1569-1572
(Museum Gouda)

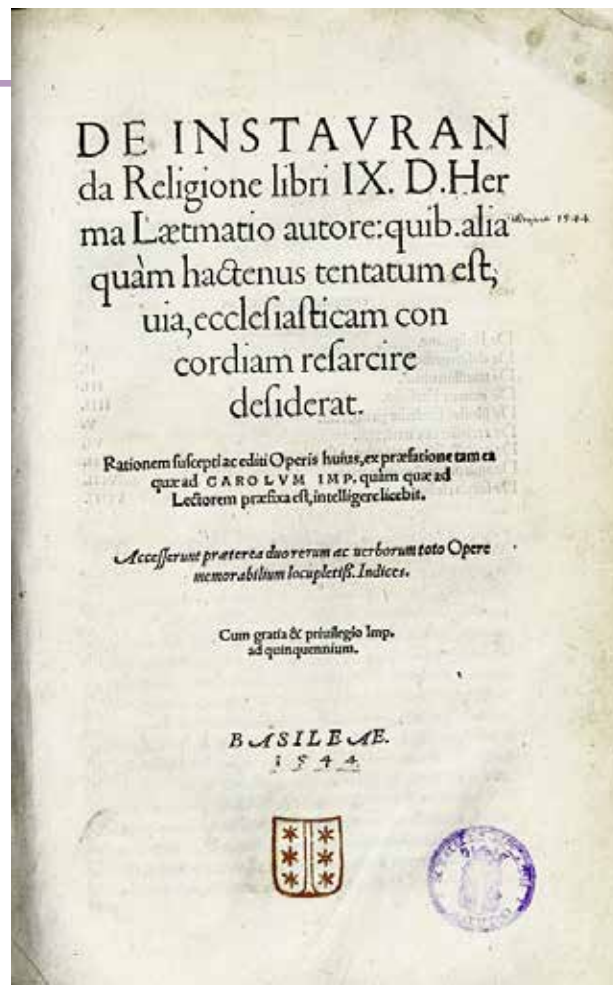
Propaganda van formaat. Religie-politiek in de Goudse cartons

Tom Hage

26

Beleef het Wonder van Gouda

Aan de Goudse Glazen in de Sint-Jan gingen de cartons vooraf. Op deze werktekeningen op papier kregen de concepten hun eerste uitwerking, daarna kregen ze, in kleurrijk glas, hun definitieve vorm.¹ Ze vormen een unieke collectie die, opgeborgen in stalen kokers, in een kluis onder glas 1 wordt bewaard en waarvan er nu tijdens Gouda 750 enkele in het museum te bezichtigen zijn. Deze cartons – en dus ook de glazen – zijn voor het grootste gedeelte tot stand gekomen in de tweede helft van de 16e eeuw, dus in de decennia waarin op kerkelijk en religieus terrein nieuwe wegen werden ingeslagen die tot hevige politieke en maatschappelijke tegenstellingen leidden. Maar in diezelfde periode werden ook de contouren van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zichtbaar.² Als we dicht bij huis blijven, betekende dat voor Gouda dat zij in 1572 betrokken raakte bij de Nederlandse Opstand en dat enkele jaren later de rooms-katholieke Sint-Janskerk in het exclusieve bezit van de protestanten komt.



Titelpagina van Herman Lethmaets tractaat Over de vernieuwing van de godsdienst uit 1544

De betekenis van de katholieke Goudse Glazen (1552-1572)

Xander van Eck

38

De Goudse Glazen vormen het grootste ensemble van Renaissancekunst dat er is bewaard in de Noordelijke Nederlanden. Tussen 1552, toen de Sint-Janskerk uitbrandde, en 1572, toen de geuzen de stad innamen, werden elf glazen in de kooromgang, zes in het transept en drie in het schip gerealiseerd, alle met bijbelse voorstellingen, plus nog eens dertien glazen met de figuren van Christus en de apostelen in de koorlantaarn. De bezoeker wordt bij binnenkomst overweldigd door de overdaad aan kleurrijk gebrandschilderd glas, maar wie rustig rondkijkt, merkt al snel dat er sprake is van een bepaalde ordening. Zo zien we in de kooromgang een regelmatige afwisseling tussen scènes uit de levens van respectievelijk Johannes de Doper en Christus (afb. 1). Dit artikel probeert de vraag te beantwoorden wie er voor die ordening verantwoordelijk waren en welke boodschap zij wilden uitdragen.

De Goudse glasdecoratie paste uitstekend in de religieuze politiek van het bisdom Utrecht, die in het verlengde lag van de kerkhervorming in het Habsburgse rijk. Een belangrijke pijler van deze politiek was een betere uitleg



Afb. 1 Sint-Janskerk, Gouda: ingang van de kooromgang aan de noordzijde met resp. De Verkondiging aan Zacharias, De Annunciatie, De Geboorte van Johannes, De Aanbedding der Herders, De Twaalfjarige Christus in de Tempel en De prediking van Johannes de Doper. Uiterst links is een gedeelte van Wouter Crabeth's Tempelroof van Heliodorus (1566) te zien (foto Harry Anders)

van de Bijbel in de hoop dat het gelijk van de katholieke kerk hieruit zou blijken en alle katholieken zouden worden overtuigd om in de moederkerk te blijven en de afvalligen om ernaar terug te keren. Dat moest gebeuren door betere bijbeledities, betere verklarende teksten en beter opgeleide geestelijken, maar ook door een vernieuwde beeldende kunst, van kleine prentjes tot en met monumentale kerkdecoratie.

Behalve de Bijbel zelf waren ook de bijbelcommentaren van kerkvader Augustinus een belangrijke bron voor het decoratieprogramma. Augustinus was niet alleen de favoriete auteur van reformatoren als Luther, ook aan de theologische faculteit van de universiteit van Leuven,

Auteurs

Ingmar Reesing studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en is sinds 2018 conservator van Museum Gouda.

Koen Goudriaan is emeritus hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Vrije Universiteit. Hij publiceert geregeld over Gouda. Over de Sint-Janskerk verscheen: Herman Lethmaet en de Goudse glazen. Manifest van een katholiek vernieuwer (Delft 2018).

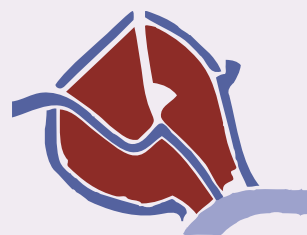
Nadia Groeneveld-Baadj is conservator Oude Kunst bij Het Noordbrabants Museum in Den Bosch en behaalde haar Master of Arts aan Williams College en haar PhD aan de University of Michigan in de Verenigde Staten. In 2021 deed ze onderzoek naar de altaarstukken in Museum Gouda met steun van een beurs van de Vereniging Rembrandt.

Tom Hage studeerde geschiedenis en kunstgeschiedenis. Hij promoveerde op een onderzoek naar de oudste historiografische teksten in de volkstaal en was voorzitter van de Stichting Goudse Sint Jan.

Xander van Eck is hoogleraar Kunstgeschiedenis aan de faculteit voor Architectuur van Izmir Institute of Technology. Van zijn hand verscheen onlangs het boek *The Gouda Windows (1552-1572). Art and Catholic Renewal on the Eve of the Dutch Revolt* (Leiden 2020), waarin de iconografie van alle glazen uitgebreid wordt behandeld.



Tidinge



INHOUDSOPGAVE

- | | |
|--|-----------|
| Viering en prediking in de Sint-Janskerk tot 1572 | 4 |
| Koen Goudriaan | |
| Twee kanten van dezelfde medaille: dubbelzijdige altaarstukken van Pieter Pietersz. en Pieter Pourbus in Museum Gouda | 17 |
| Nadia Groeneveld-Baadj | |
| Propaganda van formaat. Religie-politiek in de Goudse cartons | 26 |
| Tom Hage | |
| De betekenis van de katholieke Goudse Glazen (1552-1572) | 38 |
| Xander van Eck | |

